

Limba româna prezentată în cartea lui Helmut Lüdtke: *Der Ursprung der Romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation* (2005)¹

Rudolf WINDISCH

Lüdtke și-a conceput cartea ca pe „o alternativă rațională la reprezentările mitologice ale istoriei limbilor latino-romanice de până acum“ (*Cuvânt înainte*, p. XII). Nu sunt însă lămurit asupra ceea ce a fost „mitologic” în realizările de până acum. Poate încercarea de a descrie determinările de natură lingvistic-psihologice sau afective ale vorbitorilor, care se găsesc dincolo de descrierea categorială a materialului lingvistic, sau încercarea de descriere a variantelor diastratice ale unei limbi romanice, sau ale tuturor, de asemenea încercarea de a descrie statutul lor sincron și schimbărilor suferite de acestea, adică evoluția limbii?

Bineînțeles că majoritatea gramaticilor limbilor indo-germane, și gramatica lui FRIEDRICH DIEZ despre WILHELM MEYER-LÜBKE erau influențate în mod decisiv până în secolul al XX-lea de modelul de gramatică provenit din tradiția latină.

Neogramaticienii [„Junggrammatiker”] ai secolului al XIX-lea au dezvoltat acest model de gramatică până la perfecțiunea descriptivă. Critica la adresa acestei gramatici tradiționale, formulată ironic în *Cuvânt înainte* al lui Lüdtke, se referă și la obișnuita descriere a dihotomiei latină versus romanic. Îl citez în acest sens pe Lüdtke:

„Dacă romanic și latin apar ca și întruchipări a două tipuri de limbă diferite, aceasta se datorează celor care fac tipologiile și nu limbii. Tipologia și istoriografia stabilesc axiome diferite: prima pornește în mod aprioric de la alteritate și discontinuitate și, trece pe această bază la comparații, suprimând parametrul timp, și prin urmare schimbarea, modificarea. În contradicție cu aceasta, istoriografia descrie tocmai schimbarea în timp pe baza apriorică a identității și continuității diacrone. Cele două procedee sunt considerate de autor drept incomensurabile. Cred că aceste observații metodologice preliminare, sau axiome acceptabile ale unei gramatici și ale unei istoriografii a limbii, nu necesită nici o adăugire” (*Einleitung/Cuvânt înainte*, p. XII/XIII).

Care este însă concepția lui Lüdtke? Voi apela din nou la textul original: „A porni de la faptul că există limbi, este un punct de vedere care poate fi susținut (...) pentru că ceea ce este observabil primar, comunicarea prin limbă există în *acțiunea*

¹ Helmut Lüdtke, *Der Ursprung der Romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation* [*Originea limbilor romanice. O istorie a comunicării lingvistice*] Kiel: Westensee-Verlag 2005 (Dialectologia pluridimensionalis Romanica; 14, hg. von Harald Thun/ Kiel - Edgar Radtke/ Heidelberg), XX/877 S. ISBN 3-931368-05-X.

omului (...) în consecință, atunci când este vorba despre limbile culturale [„Kultursprachen”], istoria limbii ar trebui concepută ca fiind totalitatea activităților de comunicare prin limbă și cele metalingvistice ale societății respective, deci: vorbitul-auzitul-scrisul-cititul-prelegerea-procesul-verbal, filosofia limbii (...). (*loc.cit.*)

În scurta mea prezentare bibliografică nu pot în nici un caz să fac dovada faptului, că autorul și-ar fi transpus în practică propriile maxime în opusul său voluminos. Nu pot decât să recomand romaniștilor și filologilor interesați citirea operei lui Lüdtkke.

Pe scurt despre Vita (viața) lui Lüdtkke:

- Născut în 1926; Studii: Romanistică, anglistică, lingvistică comparată. Își susține teza de doctorat în 1952: *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus* (Dezvoltarea structurală a vocalismului romanic).
- Studii de dialectologie, studii referitoare la lingvistica romanică. A colaborat la noua ediție a REW; Colaborare la FEW din Basel;
- Scrierea de abilitare (Habilitationsschrift): *Die Mundarten Lukaniens* („Despre dialectele Lucaniei”).
- 1965-1969: Profesor universitar la Freiburg im Breisgau, Coleg cu Hugo Friedrich și Olaf Deutschmann.
- 1968-1979: Profesor la Universitatea Tehnică (TU) din Berlin, până la pensionare în 1992, profesor la Kiel.
- Lüdtkke a publicat un număr mare de lucrări referitoare la lingvistica romanică și la lingvistica generală, documentându-se în numeroase șederi în țări romane, îndeosebi în Italia. A scris și numeroase studii privind dialectografia.

Doar un cercetător cu o asemenea experiență în cercetare și în învățământ putea fi capabil să realizeze o operă de o asemenea amploare ca cea prezentată aici. Ea reprezintă, și nu numai din punctul meu de vedere, sinteza cercetărilor de romanistică ale secolului al 20-lea, care, este posibil să fie ultima prezentare de ansamblu a întregii discipline, care dincolo de MEYER LÜBKE, ERNST GAMILLSCHG, GERHARD ROHLFS, KURT BALDINGER, EUGENIO COȘERIU ș.a. nu va mai găsi sau cunoaște urmași în Germania, nu atât pentru că în Germania nu ar exista urmași calificați, ci pur și simplu pentru că romanistica s-a diversificat prea mult, interesul colegilor germani concentrându-se asupra unor domenii particulare, individuale sau asupra unor limbi anume. De altfel, cine dintre colegii romaniști din lume mai are astăzi o privire de ansamblu asupra întregii romanistici?

Și acum, pe scurt, referirile la construcția *opusului magnum* al lui Lüdtkke care conține 12 capitole cuprinzătoare:

1. Introducere, limbă-istorie-societate. Genealogia limbii, latina și „romanică”, revoluția limbii, istoria comunicării prin limbă. Limbile „moarte”, latina ca limbă vie și ca limbă moartă, mitologia limbii., latina ca sistem lingvistic în transformare.
2. Latina republicană și imperială timpurie
3. Limba culturii în diacronie

4. Evoluția culturii lingvistice, educație, creștinare.
5. Dualismul. Latina de la limba culturală la cea tradițională
6. Evoluția limbii:
 - Gramatică și vocabular
 - Sistemele vocale latine târzii
 - Urmările colapsului cantitativ („Quantitätenkollaps“)
 - Schimbarea sunetelor („Lautwandel“), schimbări morfologice
 - Schimbarea sunetului și genul
 - Schimbarea sunetului în cultura limbii
 - Schimbări în consonantism
7. De la unitate la diversitate
 - Metode și probleme ale cercetării
 - Structurarea lingvistică a romanității
 - Sicilia și Calabria de Sud
 - România
 - Sarda
 - România continuă
 - Drumul spre diversitate
8. Drumul spre criza de comunicare (sec. 6. – 8.)
 - Situația lingvistică-culturală
 - Decadența cantitativă în latină
9. Criza și ieșirea din criză (sec.8. – 9.)
 - Producția de texte în Italia de Nord, de Mijloc și în Franța
 - Limba ca instrument politic
 - Reforma carolingiană și istoria limbii (lor)
10. Dezvoltarea bilingvisticii („Zweisprachigkeit“) în Franța
 - Ortografia limbii populare
11. Formarea limbilor scrise romanice.
 - Reflexul metodei
 - Formarea limbilor ca și proces de excludere
 - Standardizarea
12. Evoluția ulterioară.

(Cf. Originalul german:

1. Einleitung: Sprache – Geschichte Gesellschaft; Sprachgenealogie; Latein und „Romanisch“; Sprachrevolution, Geschichte der sprachlichen Kommunikation; „Tote“ Sprache, Latein als lebende und als „tote“ Sprache; Sprachmythologie; Latein als Sprachsystem im Wandel
2. Republikanisches und frühkaiserliches Latein
3. Kultursprache in der Diachronie
4. Wandel der Sprachkultur Unterricht Christianisierung
5. Dualismus. Latein von der Kultur- zur Traditionssprache
6. Sprachwandel: Grammatik und Wortschatz; Die spätlateinisch-romanischen Vokalsysteme; Folgen des Quantitätenkollapses; Lautwandel morphosyntaktischer Wandel; Lautwandel und Genus; Lautwandel in der Sprachkultur; Wandel im Konsonantismus

7. Von der Einheit zur Vielheit: Methoden und Probleme der Forschung; Sprachliche Gliederung der Romania; Sizilien samt Südkalabrien; Rumänisch; Sardisch; Die Romania continua; Der Weg zur Vielheit
8. Der Weg in die Kommunikationskrise (6. – 8. Jh.): Die sprachkulturelle Situation; Quantitative Dekadenz im Latein
9. Die Krise und der Ausweg (8. – 9. Jh.): Textproduktion in Nord- und Mittelitalien und Frankreich; Sprache als Politikum; Karolingische Reform und Sprach(en)geschichte
10. Der Ausbau der Zweisprachigkeit in Frankreich: Volkssprachliche Orthographie
11. Herausbildung romanischer Schriftsprachen: Methodenreflexion; Sprachenbildung als Ausgliederung; Standardisierung
- 12 Die weitere Entwicklung)

Referitor la limba română:

Capitolul § 7.2 „Structurarea lingvistică a limbilor romanice („Romania”) (p. 395-464) prezintă pe p.438-440 rezumatul proceselor de devenire istorică a limbii, caracteristicile lingvistice esențiale, care au dus la diferențierea limbilor romanice, în acest caz, în mod special, a limbii române. În capitolul „româna versus albaneza” (p. 425-427), Lüdtkke amintește cunoscute paralele de cuvinte româno-albaneze ca de ex. rom. **cătun** – alb. **katúnd** „sat”; el citează și numele lunilor transmise în tradiția populară ca de ex.: lat. SANCTUM ANDREAM - „decembrie“ cu dezvoltarea ei fonetică specială, dacorum. **îndrea**, arom. **andreu** și alban. **shënëndre**.

Bineînțeles că această etapă a istoriei lingvistice – cu legăturile ei nelămurite cu albaneza – nu pot fi tratate pe trei pagini, intenționez doar să ilustrez cu ajutorul acestor exemple metoda lui Lüdtkke, care, pe de o parte nu voia să scrie o gramatică romanică exhaustivă – poate că astăzi, după numeroasele lucrări specializate din cadrul fiecărei limbi nici nu ar mai fi posibilă - astfel că în comparație cu Mayer-Lübke sau cu gramaticile romanice actuale, am putea vedea în opera lui un fel de vedere sinoptică a stării materialului și a cercetării, atunci când vrem să facem afirmații comparative sigure.

Lüdtkke încearcă deci, să facă înțelese factualitățile materiale plus pe cele de istoria limbii ale cercetării diacronice, atât pentru a prezenta, cât și pentru a face mai inteligibile reprezentările romanistice cercetate deseori, am putea spune chiar „criticate” de către acesta: lui îi lipsește descrierea dinamicii genezei care decurge din contactul vorbitorilor prin conversație, dacă repetăm termenul lui Walther von Wartburg, „die Ausgliederung der romanischen Sprachen”, adică dezmembrarea limbilor romanice.

Îmi permit o mică observație critică: tocmai la problematica româno-albaneză se simte lipsa lucrărilor lui ION I. RUSSU² (eu simt lipsa, pentru limba română, pentru a menționa și aceasta, și a Istoriei Limbii Române a onoratului nostru maestru, profesorul GHEORGHE IVĂNESCU). Lüdtkke aduce în discuție explicația că nu i-a fost posibil să ia totul în considerare din masa cercetărilor de romanistică. Noi îi acceptăm cu plăcere această limitare, conform vechiului motto *ultra posse enim nemo obligatur*. Putem lăuda coerența materialului lingvistic și a prezentării

² Mă refer în contextul de față la studiu: *Etnogeneza românilor: Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.

metodice corecte în opera lui Lüdtke, care sunt de asemenea exemplare pentru reprezentarea cuprinzătoare a materialului și a discuțiilor teoretice ale prezentării externe și interne a drumului parcurs de limba latină până la toate limbile romanice, deci și până la limba română. Opera face vizibilă dezvoltarea istoriei fenomenului lingvistic al romanității și permite tocmai romaniștilor împotmoliți în liniile tradiționale noi perspective și introspecțiuni. Aceasta a fost aprecierea mea pozitivă anticipată, pentru ca în prezentarea verbală a prelegerii mele să pot aduce alte exemple, care să dovedească luarea în considerare adecvată a tuturor limbilor romanice, implicit a celei române, de către Lüdtke. Aceasta este încercarea mea, stimate colege și stimați colegi, să fac de înțeles, într-o scurtă prezentare, anvergura și caracterul cuprinzător (considerat literal) al romanistului Lüdtke. Lüdtke nu are în nici un caz nevoie de laudația mea, dat fiind că este cunoscut dumneavoastră, dar probabil nu cu această publicație.

Voi lua acum numai UN capitol din descrierea limbii române, secțiunea „limba română astăzi” (p. 438-440). Și această secțiune dovedește iarăși stringența prezentării materialelor, precum și elaborarea analizei lingvistice, amintite deja de către mine. Lüdtke vede trei componente ale culturii lingvistice românești, în ordine cronologică:

- în primul rând una antică târzie, creștin-latină,
- în al doilea rând una bizantin-slavonă (sau faza „balcanică”, cum o numește)
- în al treilea rând o perioadă modern-europeană, care după receptarea Iluminismului în secolul al 19-lea în Transilvania, a cuprins tot în acest secol și principatele Moldova și Țara Românească.

Îmi permit să prezint pe scurt punctele esențiale care determină conform lui Lüdtke aceste trei secțiuni: în primul rând, centrul de greutate al dezvoltării istoriei limbii îl reprezintă după Lüdtke realizările culturii lingvistice latine, care a acționat multă vreme; rămâne însă neclar, cel puțin din punct de vedere definitoriu, când vorbește autorul de „stingerea” acestei culturi, *după* năvălirea slavilor, cea ce ar fi într-un fel normal din punct de vedere istoric, pe de altă parte s-ar opune conceptului, acceptat fără îndoieli, al unei „proprietăți cognitive [lingvistice]”, care „nu s-a pierdut dintr-o dată”. Acest aspect pare să oglindească mai bine realitatea istorico-lingvistică. Care sunt deci elementele acestei „culturi lingvistice”? Lüdtke evocă chestiuni abstracte precum în limba română verbul **a scrie** < SCRIBERE, ca „amintiri la o cultură tehnică” (p. 438); alte exemple: și fără o proprietate directă asupra acestora, se cunoștea în limba română **aur** < AURUM sau **argint** < ARGENTUM încă din „auzite”. În păstrarea sau amintirea acestor lucruri, Lüdtke vede o „latență a înaltei culturi [latine], care conform viziunii sale nu fusese încă – așa înțeleg din Lüdtke – influențată de Bizanț. În orice caz, aici îmi lipsește o desfășurare cronologică, sau complementaritatea influenței slave și bizantine; un alt exemplu al lui Lüdtke pentru această „cultură lingvistică” latină este în limba română verbul **a ști** < SCIRE, păstrată și în formula **a ști românește**. Desigur, SCIRE nu este un termen exclusiv românesc, ci, în contra inovativului SAPERE > **savoir** în franceză, este unul tipic arhaic în romanitatea marginală („Randromania”), așa cum este și în dialectul sard.

Mai revin scurt asupra fazei slavo-bizantine și urmez în continuare prezentarea lui Lüdtkke: „desigur”, îmi permit să spun, Lüdtkke abordează unul dintre punctele centrale ale istoriei limbii române, care în studiile românești de dinainte de anul 1989 – dacă pot exprima politicos – a avut o anume coloratură ideologică – este vorba de leagănul, de „locul de obârșie” al limbii române. Lüdtkke spune literal (p. 438): „decisiv pentru istoria limbii a fost faptul că limba română, ca și continuatoarea a latinei la nordul Dunării, nu a fost niciodată dominată de o altă limbă de cultură”. Această propoziție este simplă, dar precisă și conține două puncte importante: cum am spus, referirea la existența norddanubiană a limbii române, precum și conceptul unei evoluții a limbii neîntreruptă de la latină și până la româna timpurie. Rămâne pentru noi în orice caz problema timpului, discutată repetat în lingvistica istorică românească: cum s-a putut impune, păstra și dezvolta în continuare, latinitatea în faza relativ scurtă dintre Traian și abandonarea Daciei Felix sub Aurelian? La aceasta, desigur nici Lüdtkke nu poate da un răspuns. Descrierea tradițională a situației istorice prezintă sfârșitul influenței latine în Dacia odată cu invazia barbarilor – în orice caz o descriere corectă a situației externe; Lüdtkke amintește însă și de un alt factor, care ar putea asigura supraviețuirea culturii lingvistice, chiar dacă numai într-un cadru greu de definit sau, poate, modest: înflorirea religiei creștine, a creștinismului, plasarea în fapt a acestuia ca factor dominant, pentru a putea justifica termenul de „cultură lingvistică”. În orice caz, Lüdtkke nu ia aici în considerare faza influenței grecești vechi, căreia limba română îi datorează cuvinte din domeniul hagiografic, precum **a boteza**, precum și termeni concreți din limbajul cotidian, de exemplu **broatec** < βράτσοϋ. Și în acest context, autorul nu abordează diferențierea cronologic-semantică necesară dintre greaca veche și elementele mai noi, bizantino-grecești. Lüdtkke se concentrează – corect cronologic și din punct de vedere al sensului – asupra influenței slavo-bulgare a bulgarilor trecuți la creștinism. Limba acestora, mai exact forma limbii bisericești marcată de ortodoxie – slavona bisericească veche – a atins în forma sa de limbă evoluată funcția normativă pentru cea bulgară. Această formă a devenit apoi, cu „năvălirea slavilor” (p. 429 și urm.) și pentru teritoriile fostei Dacii – cum spune Lüdtkke „și pentru români [o] limbă obligatorie de educație religioasă” (p. 438).

În acest punct nu este necesar să ne amintim de puternica influență a bulgarei, mai ales asupra lexicului limbii române cotidiene; și mai puțin de discuția lingvistică privind aportul slavon la lexicul limbii române în comparație cu elementele sale latine, o discuție care de la apariția faimosului dicționar al lui ALEXANDRE DE CIHAC³ nu s-a încheiat niciodată.

Lüdtkke dedică apoi slavonei sub titlul „simbioza româno-slavă” un capitol aparte (vezi p. 431). Îmi permit aici să inserez câteva observații critice: pentru mine rămâne neclar când Lüdtkke vede amintita obligativitate a limbii de educație religioasă și pentru români prin cuvinte împrumutate, precum rom. **a citi** sau **școală** (p. 438). Înțelege el prin aceasta complementaritatea termenului cultural latin SCOLA lângă termenul slavon mai recent? Poate că aici numai formularea induce în eroare? Eu nu sunt sigur, dacă exemple ca **a se căi** sau **a zdrobi** mai circulă astăzi în limbajul cotidian și – cum prezintă Lüdtkke, aparțin ariei semantice a cuvântului latinesc PECCATUM, care în urma influenței slave va conține termenii „păcat, căință,

³ *Dictionnaire d'Etymologie romane. Eléments latins*, Frankfurt/Main, 1870-1879.

a se căi, zdrobit”, care în fapt a fost ,completat’ doar prin asemenea elemente slave, dacă îl înțeleg corect pe Lüdtke.

Fără a mai insista asupra altor detalii ale gramaticii istorice sau ale istoriei limbii, Lüdtke ajunge la formula unei „influențe balcanice timp de o mie de ani asupra latinei transmise de români [...]”, care a conferit limbii române „o pecete deosebită, diferită de cea al limbilor-surori din vest” (p. 349). Cuvântul german „Gepräge”, întipărire, este un cuvânt vechi, care se poate doar cu greu traduce în română, ne amintește de folosirea sa mai timpurie la FRIEDRICH DIEZ, care înțelegea prin acesta forma sau formarea specifică a fiecărei limbi romanice în parte; deci în acest caz aportul „balcanic” este pe deplin îndreptățit prin trăsăturile balcanice ale limbii române; în acest capitol am fi dorit unele exemple. Pentru vocabular trebuie să le căutăm în capitolul „româna vs. albaneza” (p. 425), sau pentru caracteristicile morfosintactice în capitolul 6.3.3. „Urmări sintactice: marcarea subiectului prin prepoziții” (p. 177 și urm.) sau în capitolul 6.4.3. „Neutrul în sistemul nominal” (p. 228, unde Lüdtke – permiteți-mi referința, citează teza mea de doctorat la profesorul Coseriu, susținută la Tübingen, în anul 1972, având aceeași temă). Din nou, îmi permit să fac referire la sistematica romanistic-comparativă a „originii” a lui Lüdtke, care pe de o parte permite căutarea de detalii în capitolele privind limbile luate individual, dar, pe de altă parte, pentru tabelul sinoptic al trăsăturilor comune ale limbilor romanice, respectiv al diferențelor lingvistice specifice, face necesară o lectura sistematică.

Voi sări acum, peste cea de mijloc, dintre cele trei ale istoriei limbii române, enumerate la început, până în secolul al 18-lea. Conform lui Lüdtke, pentru dezvoltarea de *după* secolul al 18-lea, semnificative sunt „modernizarea radicală a limbii scrise”, sau „suprastratul cultural” latin – termenul său – care în occident, de la dezvoltarea scolasticii, prin Renaștere și până la umanism, „a prelucrat (frământat) limbile romanice (și nu numai pe acestea, p. 439) și a fost „altoit aproape contra cronometru” limbii române. Metafora lui Lüdtke privind „altoirea” atinge tocmai miezul problemei. Desigur, autorul nu rămâne aici la această metaforă, ci prelucrează, într-un arc lung, din perspectivă sincronă, caracterul concomitent al celor trei straturi ale limbii:

- a) o moștenire „latină târzie, comună cu occidentul romanic”
- b) dezvoltare deosebită în condițiile izolării geografice
- c) neolatinizarea de după secolul al 18-lea (p. 439)

Apoi încearcă să exemplifice acest sincronism cu următoarele trei propoziții românești scurte, cu traducere în italiană ca reprezentare a romanității occidentale, și în traducere germană, pentru cititorul german lipsit de exercițiu (p. 339/340):

- a) Petru zice că a cumpărat un pește roșu
Pietro dice che ha comprato ieri un pesce rosso
- b) Omul știe că trebuie să meargă la oraș iar așteaptă până amiază
L'uomo sa che deve andare in città male aspetta fino a mezzogiorno

- c) La nivelul morfologiei se remarcă utilizarea, cvazigenerale în pozițiile regente, ale conjunctivului prezent
Al livello della morfologia si nota la utilizzazione, quasi generale nelle posizioni reggenti, del soggiuntivo presente

A treia, ultima propoziție, conform lui Lüdtke „o propoziție tipică pentru limbajul de specialitate”, nu necesită nici un comentariu, cel mult, că toate lexemele sale sunt împrumutate din latină sau franceză – deci – ne permitem să completăm – nu este „tipic românească”.

Prima propoziție reprezintă pentru Lüdtke „stratul moștenirii latine (târzii)” cu inovațiile caracteristice față de latina clasică:

Poziția constituentului SVO (subiect-verb-obiect); apoi formarea, importantă sintactic a lui DICERE QUOD, deci „zice că”, în locul unui AcI. latinesc. În ceea ce privește „specificitățile” limbii române, face referire la reprezentarea clasică a lui ALEXANDRU NICULESCU⁴ – propoziția prezentată de acesta nu poate desigur conține toate aceste specificități!

În schimb, el găsește unele specificități în propoziția de la mijloc (p. 440):

- Divergența lexicală la dezvoltarea în continuare a lexicului latin moștenit: păstrarea lui SCIRE, MERGERE „a se scufunda”, cu semnificația „**a merge**”
- Prepoziția **la** < ILLAC AD
- Postpoziția articolului hotărât **om** – **omul**
- Cuvinte împrumutate din alte limbi: impersonalul **a trebui** din slavonă, **oraș** din maghiară **város**.
- „Sintaxa balcanică a legăturii”, cum numește Lüdtke (p. 440) cunoscuta subordonare a propozițiilor, respectiv a constiuenților acestora: *declarativul că* și *modalul* sau *volitivul să*, deci descrierea unui infinitiv, de exemplu în germană, ca în propoziția a doua: *er weiß, dass er in die Stadt fahren muss* [„el știe că trebuie să meargă în oraș”, n.tr.] ; după Lüdtke construcția românească este „balcanică”, fiindcă se regăsește și în limba bulgară, **če** : **da**, în neogreacă **pos** : **na**, și în albaneză **se** : **të**.

S-ar putea aștepta, în cazul descrierii infinitivului printr-o propoziție subordonată introdusă prin conjuncția **să**, cu conjunctiv, într-adevăr, o referire la o construcție folosită și în Italia de Jos – Lüdtke, ca și cunoscător al dialectelor italiene nu ar fi avut nici o problemă cu aceasta; cum am mai spus, a fost concepția lui să nu scrie o gramatică exhaustivă a paradigmelor materiale, ci să facă inteligibilă problematica originii romanității, pe baza unor stări de fapt alese. În orice caz, ne-am fi putut permite să ne așteptăm tocmai în capitolul privind elementele comune ale limbilor balcanice, la termenul cheie „Linguistique balkanique” sau în germană „Balkansprachbund” [„grupul limbilor balcanice”], sau cel puțin la referiri privind cercetările mai noi, ca de exemplu la HELMUT-WILHELM SCHALLER⁵ sau GEORG RENATUS SOLTA⁶

⁴ *Individualitatea limbii române*, 1965.

⁵ *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*, Heidelberg, 1975.

⁶ *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt, 1980.

Închei aici, fiindcă acest *opus magnum* al lui Lüdtke îl seduce foarte repede pe cititor, pe de o parte să urmărească multiplele specificități lingvistice, iar pe de altă parte să caute, fără întrerupere, explicațiile metodologice, prezentate în mod briliant din punct de vedere analitic și explicațiile lingvistico-psihologice neconvenționale.

În orice caz, datorită dimensiunilor sale, cartea nu se pretează unei recenzii scurte, ea necesitând lecturare exhaustivă.

The Romanian Language Presented in Helmut Lüdtke's Book *Der Ursprung der Romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation* (2005)⁷

This paper stresses Helmut Lüdtke's contribution as an outstanding linguist. The author of this study reveals the linguist's contribution to the analysis of the Romanian language.

Cluj-Napoca, România

⁷ Helmut Lüdtke, *Der Ursprung der Romanischen Sprachen. Eine Geschichte der sprachlichen Kommunikation* [*Originea limbilor romanice. O istorie a comunicării lingvistice*] Kiel: Westensee-Verlag 2005 (Dialectologia pluridimensionalis Romanica; 14, hg. von Harald Thun/ Kiel - Edgar Radtke/ Heidelberg), XX/877 S. ISBN 3-931368-05-X.